

תגובות

בתגובה ל"בלי בג"ץ, בלי בד"ץ ובלי שוטרים" מאת משה קופל, גיליון 12

דני אורבך

סודה המבין של אוטופיית המסורת

לאורך הדורות, פסקי הלכה של אליטה רבנית מלומדת, ורצונו של הציבור. ההלכה התקבעה לא כ"ראה כזה וקדש" שהונחת על העם מלמעלה על ידי רבנים, אלא כביטוי של מסורת חיה. לפיכך היא נשמרת מתוך כבוד ורצון וללא כפייה כלשהי. בניגוד למדינה הרגולטורית והממורכזת של היידי, שבה מומחים פרוגרסיבים כופים על העם את משנתם הבריאותית, החברתית והכלכלית, המערכת ההלכתית של שימען מתנהלת באופן רך: חלום ליברטריאני של ממש. כדי להמחיש את הטעון הזה, קופל מציע כמטפורה את השפה. הלשון שבני אדם משתמשים בה כאמצעי תקשורת מתגבשת ומשתנה לאורך הדורות ללא כפייה ותוך כדי הסכמה הדדית, וה"כללים" שנקבעים על ידי האליטה (עורכי לשון, מדקדקים) אינם אלא ביטוי של דרכי דיבור מקובלות.

אולם התמונה האידיאלית שמציג קופל נפגמת מעט כאשר שמים לב לייחודיות המוזהר הקיימת בעולמו המשפטי של שימען. מערכת החוקים של העם היהודי, על כל האיזונים הפלאיים שלה, מתקיימת מזה אלפיים שנה בחסותן של מערכות

במאמרו הראשון בסדרה על גיבורי הדמיוניים שימען והייד, בגיליון 8, טען משה קופל כי עולמה של היידי הליברלית, על המוסר האוניברסליסטי, הרפורמיזם המתמיד והאמונה בתבונה המאפיינים אותו, נמצא במגמה של שקיעה וניוון. לעומת זאת, עולמו של שימען החסיד, הבנוי על שמרנות בריאה ואמונה במסורת הדורות, ימשיך לפרוח ולשגשג גם בעתיד. במאמר תגובה, בגיליון 9, הראיתי כי העדויות ההיסטוריות מפריכות את טענותיו של קופל. לא רק שעולמה הליברלי של היידי אינו נמצא במגמת שקיעה, אלא להפך – הוא מזין את עולמו של שימען ותומך בו. השמרנות החרדית אינה יכולה להתקיים ללא מסגרת מדינית חיצונית שתתמוך בה, עדיף מדינה ליברלית שתיתן לה חופש דת, רווחה וביטחון.

חלקו הבא של הטעון של קופל הופיע במאמרו השני, בגיליון 12. הוא הסביר כי העולם השמרני של שימען יציב ומוצלח כל כך בעיקר מפני שהוא אינטואיטיבי. שימען, כך כותב קופל, חי במערכת עדינה ומתוחכמת של איזונים ובלמים הנקבעים מתוך שילוב בין מסורת אבות שנתגבשה

מכובדים ומשכילים, אולם זורמת מלמטה כשילוב של לחצים מהציבור ותגובה של האליטות המקומיות השונות.

כדי להסביר טוב יותר את הטיעון שלי, אני רוצה ללכת בעקבותיו של קופל ולשרטט דמות היפותטית. נא להכיר – זלמאי. גיבורנו זלמאי הוא סנדלר עני שחי לו בעיירת שדה במחוז הלמאנד בדרום אפגניסטן, ויש לו כמה זהויות החופפות זו לזו. מבחינה דתית, הוא מוסלמי סוני, ומבחינה אתנית – פשטוני. הוא גם שייך לשבט הנור-זאי, המחזיק במסורת מקומית עשירה בת מאות רבות של שנים, ואף למשפחה מורחבת מסוימת בתוך השבט.

יום אחד נתקל זלמאי בסיטואציה לא נעימה. בתו היפה, סמירה, מתראה דרך קבע עם עובד או"ם נורבגי מצודד במהלך עבודתה כרוכלת. האב, המודע לכך שמעשיה של סמירה חורגים מכללי הדת והמסורת ואף עשויים להמיט עליו חרפה, חוכך בדעתו מה לעשות. כמו שימען, הוא ישאל את עצמו מה סבו היה עושה במצב דומה. הוא יתהה גם מהי דעת הרוב בשבט ובמשפחה המורחבת, ובמיוחד בקרב אנשים שהוא מעריך. ייתכן גם שכפי ששימען מתייעץ עם הרבי מגור, יתייעץ אף זלמאי עם איש דת (מולה) מכובד בעיר המחוז. המולה אמנם יודע שרצח נשים על כבוד המשפחה אסור לפי ההלכה האסלאמית היבשה (רק בית דין שרעי מוסמך להוציא להורג על ניאוף, ורק בתנאים מסוימים), אולם בתוך עמו הוא חי, והפסיקות שלו לא יכולות להיות מנותקות מהקונצנזוס הכללי. לכן ירמוז לזלמאי שבמצבים מסוימים אין מנוס מצעדים דרסטיים כדי לשמור על כבוד השבט ומצוות האל. בתהליך דומה להפליא למנגנון קבלת

חוקים זרות הנהוגות בארצות פזוריו. שימען חי בחסות החוק האמריקני. אביו וסבו, עוד לפני שנתקלו בצורך הנאצי, חיו בחסותם של חוק פולני, רוסי, אוסטרי או פרוסי. וכך בכל מקום. אפילו מדינת ישראל אימצה את המשפט החילוני המערבי ברוב תחומי החיים. בתי המשפט שנהגו לפי ההלכה היהודית פעלו מתוך הסכמה, ובתחומים מצומצמים יחסית (דין אישי למשל), מפני שהאחריות לניהולה של החברה מעולם לא הייתה מוטלת עליהם. החוק של החברה החיצונית היה, כמובן, מפלה ולא הוגן כלפי היהודים עד המאה ה-20 ממש, אבל ברוב המקרים מערכת החוקים החיצונית הייתה זו שדאגה לחוק ולסדר. בתגובתי למאמר הראשון כבר כתבתי שמערכת החוקים האמריקנית, זו שהידי אמונה עליה, יוצרת סביבה אידיאלית גם לחייו השמרניים של שימען, ובמידה רבה – הוא ועולמו תלויים בסובלנות שהיא מכתובה. אבל מה היה קורה למערכת שמרנית-אינטואיטיבית דוגמת זו של שימען ללא החסות של מערכת חוקים חיצונית ומחייבת?

זו אכן שאלה מעניינת, מפני שבעולם אכן יש חברות המתנהלות לפי משפט מנהגי ולאור מסורת אורגנית, בהתאם לשמרנות האינטואיטיבית שקופל מהלל ומקלס. הן קיימות בעיקר בארצות מסורתיות ושבתיות, שבהן לאנשי החוק שבבירה אין כוח ויכולת לכפות את חוקיהם הר כגיגית, ואפילו הדת, חשובה ככל שתהיה, משמעותית פחות מהמסורת המקומית. באפגניסטן, למשל, הממשלה המרכזית בדרך כלל לא מסוגלת לכפות את מרותה על השבטים השונים, ואלה מתנהלים בדיוק לפי האידיאל שמתאר קופל: מסורת מקומית אינטואיטיבית, המושפעת אמנם מאנשי דת

הכרחי. במערכת השמרנית-אינטואיטיבית של זלמאי יש גם איזונים, בלמים ומנגנוני ריכוך שנועדו למנוע תוצאות כאלו, כגון מועצות בין-שבטיות. אבל התפרצויות תקופתיות של אלימות קשה בין משפחות ושבטים הן חלק בלתי נפרד ממציאות החיים בחברות מסורתיות כאלו.

יקומו המתנגדים ויאמרו: כיצד אתה מעז להשוות? הרי שימען, בניגוד לזלמאי, לא יעלה על דעתו לרצוח את בתו על כבוד המשפחה. אפילו אם תתחתן עם גוי, אפילו אם תתנצר, הוא אולי ינדה ויחרים אותה, אך קשה להניח שינקוט אלימות פיזית כלפיה. נראה כי למרות הדמיון המובהק בתהליך קבלת ההחלטות בין שימען לזלמאי, התוכן של ההחלטות הללו שונה. שימען אינו אלים, ואילו אצל זלמאי אלימות היא חלק אינטגרלי מהחיים.

חשוב אפוא להבהיר: בעיניי אין מדובר כאן, לפחות לא באופן בלעדי, בהבדל בין המסורות הדתיות של השניים (ההלכה האסלאמית אוסרת רצח על כבוד המשפחה), אלא בכך שהמערכת של שימען מעולם לא עמדה בפני עצמה, וכמעט תמיד הייתה תלויה במערכות חוק זרות, חיצוניות לה. מסיבה זו היא גם לא נזקקה לאלימות ולא הוכתמה בדם. שימען מוגן על ידי כידוניהם של אחרים, ולכן יכול להמשיך ולנהל את חייו כשמרן אינטואיטיבי שליו ושוחר שלום.

למעשה, בתקופות העתיקות והרחוקות שההלכה היהודית אכן ניהלה את מערכת החוקים בישות מדינית עצמאית או אוטונומית, היא הייתה רחוקה מאד מהשמרנות האינטואיטיבית הרכה, חסרת הכפייה, שקופל מדמיין לעצמו. בתקופת

ההחלטות של שימען, זלמאי מכריע: הוא רוצח את בתו ואף יפרסם את הדבר ברבים, למען יראו וייראו.

הבדל מהותי בין זלמאי לבין שימען הוא שהראשון אינו נתון ללחצים של "היידיות" למיניהן. הממשלה המרכזית בקאבול רחוקה וחלשה, ואליטות פרוגרסיביות חטטניות כמעט ואינן קיימות, ובכל מקרה אינן רלוונטיות. אצל שימען, המסורת קובעת מה יאכל, מה ילבש, עם מי יתחתן ואיך ינהל את היחסים עם אשתו וילדיו, אבל לא כיצד יתמודד עם פשעים חמורים. אם חס וחלילה יתקל שימען בשודד, רוצח או אנס, הוא ינהג בדיוק כמו שכניו האמריקנים-נוצרים: יקרא מיד למשטרת ניו-יורק.

אבל לזלמאי אין "מדינת היידי" שתעשה סדר. מערכת החוקים המסורתית שלו, השמרנית-אינטואיטיבית, צריכה להתמודד גם עם שאלות של ביטחון קיומי בסיסי. לכן, אם סנדלר מהשבט המתחרה, אחמד-זאי, יסטור לבן דודו ברחובה של עיר, זלמאי ינהל בראשו, במודע או שלא במודע, אותו תהליך "שימעני" – 1. מה סבא שלי היה עושה. 2. מה הקונצנזוס בקרב זקני השבט. 3. מה עמדתם של אנשי הדת הרלוונטיים. 4. מה אומרת ההלכה האסלאמית – כאשר שני השיקולים האחרונים ממלאים תפקיד משני יחסית. ייתכן מאוד שבשקלול כל הגורמים הללו יגיע למסקנה שעל כבוד השבט אין למחול. היום סטירה, מחר דקירה, ומחרתיים התקפת דמים: שבט שלא שומר על כבודו עלול אף לאבד את בעלי בריתו. ובהיעדר מדינה חזקה, המסורת תכתוב תגובה מהירה: נקמה שתוביל בסבירות גבוהה למלחמה עקובה מדם.

מדובר כאן כמובן בתרחיש אפשרי אך לא

התעלמותו המתמידה ממערכת הבלמים החיצונית המאפשרת את הקיום היהודי, ה"שמרני אינטואיטיבי" שהוא כה אוהב ומעריץ. שימען אולי מתנגד להייד, אבל בסופו של דבר הוא תלוי בה. ברגע שיצטרך לנהל מדינה, ולא רק לחיות במדינות המתנהלות לפי "חוקי הגויים", מערכת החוקים שלו תשתנה. לא ברור אם תהפוך להיות תיאוקרטיה אכזרית כמו איראן, אנרכיה שבטית כמו אפגניסטן, דמוקרטיה מסורתית כמו ישראל או אפילו מדינה המופרדת מהדת כמו ארה"ב, אבל דבר אחד ברור כשמש: היא תהיה שונה מאוד מהאידיליה המתקתקה שקופל מדמיין לעצמו.

בית שני, למשל, הסנהדרין ויתר בתי המשפט ההלכתיים לא ראו בעצמם מערכת לא מחייבת המייצגת את רצונו של העם. הזרמים שהגיעו מלמטה השפיעו עליהם, כמובן, כפי שהם משפיעים על כל מערכת משפטית, אולם הם בהחלט לקחו לעצמם סמכות להעניש ולכפות על העם את חוקי הדת הר כגיגית. די שנציין שארבע מיתות בית דין – שריפה, סקילה, הרג וחנק – לא נקבעו סתם כך. העובדה שהפכו אות מתה בדורות מאוחרים יותר קשורה בעיקר לחוסר יכולתם של חכמי ההלכה היהודית לאכוף אותן תחת שלטון הגויים.

הטעות של קופל, עתה כמו בעבר, היא

ד"ר דני אורבך הוא היסטוריון צבאי מן האוניברסיטה העברית. בין ספריו: 'זאלקירי: ההתנגדות הגרמנית להיטלר' ו'בוגדים למען המולדת: המורדים הפטריוטים של יפן' (בקרוב). בעל הבלוג 'הינשוף'.